

Лекція 2 АНТИЧНА ФІЛОСОФІЯ

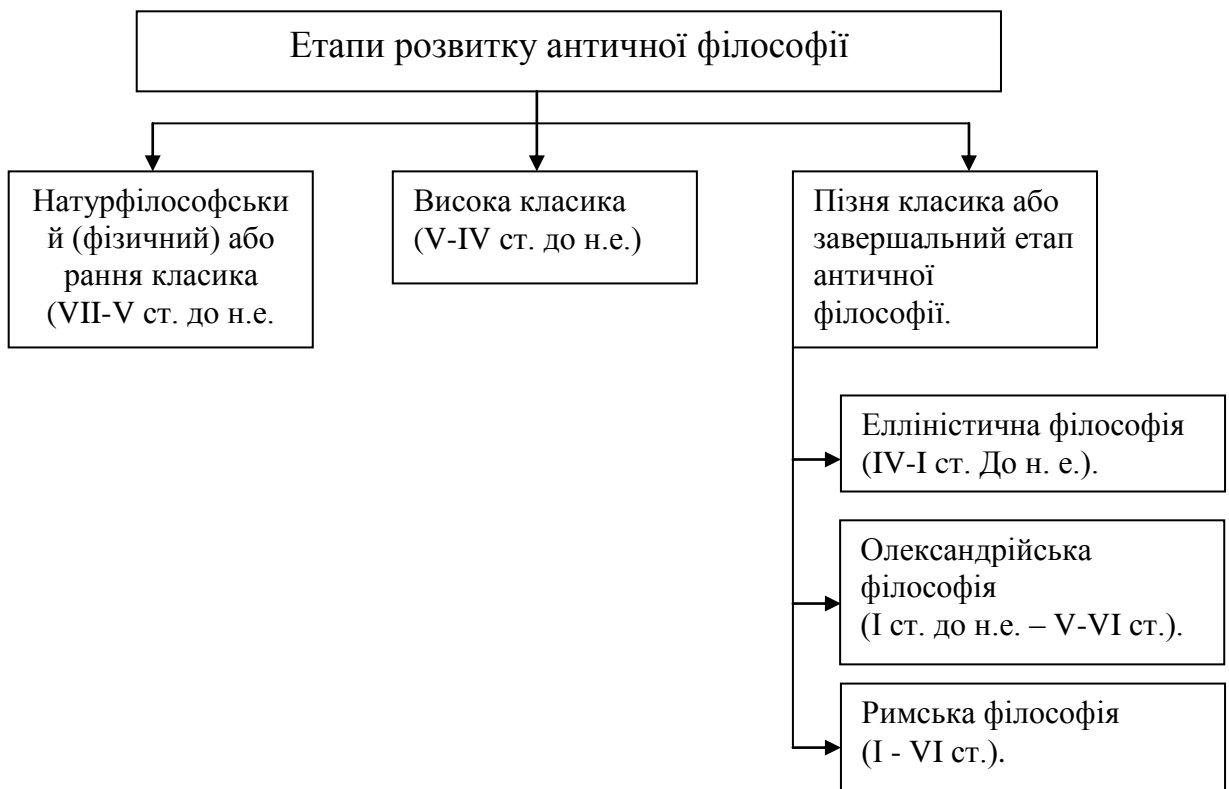
ПЛАН

1. Загальна характеристика та етапи.....	1
Феномен ранньої античної філософії.....	2
Класична антична філософія (зріла класика).....	3
Філософія епохи еллінізму.....	5

1. Загальна характеристика та етапи.

Античною філософією – прийнято називати сукупність філософських вчень, що розвивалися в давньогрецькому і римському суспільствах з кінця VII ст. до н.е. аж до VI ст. н.е.

Слово „античний” в перекладі з латинського означає „давній”. Але у звуженому й усталеному розумінні воно позначає початок європейської культури та цивілізації, греко-римський давній світ. Відповідно до „античної філософії” входять філософські здобутки цього світу. Зауважимо, що поняття „антична філософія” ширше від поняття „давньогрецька філософія”, бо охоплює крім давньогрецької, ще елліністичну, римську й олександрійську філософії. Зазначену відмінність понять чітко видно у розгляді етапів розвитку античної філософії.

Отже, на двох перших етапах розвитку поняття античної філософії збігається з поняттям давньогрецької філософії, а в подальшому історичному розвитку сюди додалися і філософські досягнення інших, культурно споріднених з Грецією регіонів. Проте, і

надалі грецька філософія була не простою, а основною складовою античної філософії, оскільки поставала як вихідна інтелектуальна засада та освячений традицією взірець і філософування і філософської поведінки.

Феномен ранньої античної філософії.

Антична філософія виникає у грецьких колоніях, а свого розквіту досягає в Афінах. На першому етапі антична філософія виступає як натурфілософія, намагаючись дати всеосяжну картину світу суто умоглядним шляхом. **Космоцентризм** є її основною рисою, оскільки вищою цінністю, ідеалом, зразком всього тут виступає Космос як розумний порядок, як гармонійне, закономірне, завершене у своїй досконалості ціле. Навіть людина в античній філософії виступає лише як частина Космосу, як мікрокосмос.

Натурфілософія – це філософське осмислення природи („натури” – лат., грецькою мовою слово природа звучить як „фізис”), тому таку філософію у Стародавній Греції називали „фізичною”, а філософів цього періоду – „фізиками”. Основні проблеми натурфілософії: 1) що є основою світу; 2) як пояснити зникнення і виникнення речей; 3) як поєднати мінливість та усталеність речей, рух і спокій.

Тому на першому етапі розвитку античної філософії природа постала як її об’єкт, а першою проблемою цієї філософії – проблема пошуку вихідного початку буття („архе”).

Першим філософом Стародавньої Греції, за загальним визнанням, був **Фалес** із Мілета (місто на узбережжі Малої Азії; 624-526 рр. до н.е.).

Від нього до нас дійшло дві тези: „*Усе з води*” та „*Усе має душу*”. Філософом Фалеса називають не лише тому, що мислитель висунув думку про першопочаток („архе”) світу, а насамперед тому, що він почав це обґрунтовувати, доводити, посилаючись на те, що без води немає життя, що агрегатні стани води (тверде тіло, рідина та газ) вичерпують можливі стани природної речовини. Друга теза засвідчує, що Фалес замислювався і над причинами змін та рухів, що відбуваються у природі, і шукав такі причини у внутрішній природі речей.

Учень Фалеса – **Анаксимандр** (610-546 рр. до н.е.), стверджував, що „архе” саме по собі не схоже ні на що; це – „апейрон”, невизначене та безмежне. Думка Анаксимандра була проникливою, але вона не могла задовольнити людей того часу через неможливість пересвідчитись у реальному існуванні „апейрона”.

Третій представник мілетської школи **Анаксимен** (585-525 рр. до н.е.) синтезував ідеї своїх учителів: початок буття має бути досить невизначений, але доступний для сприйняття, необхідний для життя і рухливий. На думку Анаксимена, саме таким є повітря, яке він і визначив як першопочаток усього.

Отже, діячів **мілетської школи** (Фалеса, Анаксимандра, Анаксимена) об’єднує пошук первинної матеріально-речової субстанції, першооснови і сутності всіх речей. Перший вбачав її у воді, Анаксимен – у повітрі, а Анаксимандр називав „апейроном”, невизначеним першопочатком. Головний їх здобуток – розроблення ідей про світобудову, таке розроблення, що виявляє рух людської думки від конкретного через абстрактне до поглибленого усвідомлення реальності.

До того ж мілетці підготували ідейний ґрунт для появи дуже сміливої і дуже продуктивної для науки та філософії тези про те, що „*все подібне до числа або пропорції*”. Ця теза вводила в науку математичне обчислення, а належить вона Піфагору (570-бл. 500 рр. до н.е.). Кожне число для **Піфагора** є самостійною, божественною сутністю, саме числа упорядковують світ. За орбітами планет, архітектурними спорудами, музикальними звуками вбачав числову гармонію. Він ввів в обіг такі поняття, як „космос”, „гармонія”, „філософія”. Давні джерела переповідають, що саме Піфагор уперше назвав себе не мудрим, а любителем та шукачем мудрості (філософом).

Високий рівень абстрактності вчення Піфагора змушував грецьких філософів шукати зв'язків між абстракціями і життям. Сучасник Піфагора – **Геракліт Ефеський** (544-483 рр. до н. е.) використав ідеї своїх попередників для побудови цілісної філософської концепції, що поєднувала високий рівень абстрактних міркувань із наочністю.

Світ для нього був упорядкованим Космосом, вічним, безкінечним універсальним законом – Логосом, образом і символом якого є вогонь.

На думку Геракліта, світ слід розуміти як потік, що весь час тече: „*Усе тече, усе змінюється*” або „*У ту саму річку не можна ввійти двічі*”. Дійсно, річка постійно тече, і людина, що знову входить у її води, застає щось інше.

Отже, Геракліт є засновником діалектичного мислення як традиції у філософії, що заснована на ідеї постійної мінливості буття, його нетотожності самому собі.

Після Геракліта особливу увагу в період подальшого розвитку античної натурфілософії слід звернути на чотири школи.

Елейська школа (за назвою міста Елея). Найвідоміші представники **Парменід** (540-450 рр. до н.е.) та **Зенон** (490-430 рр. до н.е.). Парменід займає протилежну до Геракліта позицію, виходячи із вічності, незмінності і неподільності буття. Йому належить афоризм: „*Буття є, а небуття немає*”.

Можна стверджувати, що Парменід обґрунтовує традицію абсолютизму, яка протистоїть релятивізму Геракліта. Абсолютизм тут трактується як традиція у філософії, що заснована на ідеї вічності і незмінності буття і заперечує небуття як щось рівнозначне буттю. Небуття виступає моментом, формою переходу одного рівня буття до іншого.

Зенон спрямував свої зусилля на захист ідей Парменіда через розроблення оригінальних задач-головоломок („апорії Зенона”), які доводили немислимість руху і змін.

Школа атомізму. Найвідоміший давньогрецький атоміст **Демокріт** (480-390 рр. до н.е.) своє вчення ґрунтує на протилежній щодо елеатів тезі, „*ніщо не виникає з нічого і не перетворюється у ніщо*”, тобто існує не тільки буття, але й небуття. Саме через небуття стає можливим довести існування руху у світі. Буття – це сукупність атомів, а небуття – порожнеча, в якій атоми рухаються. Атоми Демокріта – це нестворені, далі неподільні, найменші матеріальні частинки, з яких складається вся різноманітність речей світу. За своє вчення про атоми Демокріта вважають засновником **матеріалізму**.

Школа еволюціонізму. Розробив її ідеї **Емпедокл** (483-423 рр. до н. е.), який вважав, що всі процеси світу можна пояснити через взаємодію чотирьох стихій, або елементів (вогонь, повітря, вода й земля), та двох сил протилежного спрямування (любов і ворожнеча). Під дією любові подібне з'єднується із подібним, а під дією ворожнечі навпаки – у світі панують роз'єднання, розпад. Любов та ворожнеча по чергово встановлюють своє панування у світі, а останній перебуває у періодичних станах прямування або до досконалості (так виникають Космос і всі форми життя), або до розпаду (який неминучий після панування любові).

Школа ноології, або концепції **всесвітнього розуму**. Розробив її **Анаксагор** (500-428 рр. до н. е.), на думку якого все, що існує, складається з частинок, які містять у собі всі якості та властивості світу, – із гомеомерій (частково подібних до всього). Тому ми й бачимо різноманітність світу. Але конкретне поєднання гомеомерій зумовлене дією світового розуму – Нуса, або Нооса; саме він постає мірою для усього сущого.

Класична антична філософія (зріла класика).

Саме в цей період в Греції відбувся розквіт демократії, а в філософії – поворот мислителів від зовнішнього світу до людини. У період високої класики об'єктом осмислення для філософії стають усі сфери людської життєдіяльності. Тому головною

рисую цього періоду стає **антропоцентризм** – принцип, згідно з яким людина вважається центром Всесвіту, найвищою метою всього, що відбувається у світі.

Першими повернення проблематики від пізнання природи (космосу) в напрямі людини (мікрокосма) та реалій її буття здійснили **софісти (Протагор, Горгій та ін.)**. Кредо софістів висловив Протагор (біля 450-410 рр. до н.е.), заявивши: „*Людина є міра всіх речей*”.

Пізнання істини світу для софістів можливе тільки через органи чуттів, самоочевидність ними даного є вищою достовірністю. Звідси впливає визнання всякої істини відносною і заперечення можливості пізнання всього того, що лежить за межами органів чуттів. Все це приводить софістів у трактуванні світу і людини до **релятивізму**, підходу, який абсолютизує мінливість, суб'єктивність істини.

Зосередження софістами уваги безпосередньо на людині мало величезний вплив на засновника класичного античного періоду **Сократа** (469-399 рр. до н.е.) – мислитель, який в центр філософії поставив людину і морально-етичну проблематику. „*Пізнай самого себе*” – цей заклик на стіні храму Аполлона в Дельфах уразив Сократа ще в юності і став головним принципом його філософії.

Сократ філософує в діалогічній формі, послідовно задаючи співрозмовнику питання, які приводять останнього до протиріччя із самим собою, і лише тоді висловлює власну позицію. У питально-відповідній формі виявляється знаменита сократівська іронія. Це іронія над співрозмовником і над самим собою, що спонукає до самопізнання і саморозвитку. Сократівська іронія знайшла своє вираження в афоризмі: „*Я знаю те, що нічого не знаю*”.

У Сократа було багато учнів, що заснували так звані **сократичні школи**. Це школа **кіників** (її представник Діоген Синопський), **кіренська школа**, заснована Аристиппом із Кірени, **мегарська школа**, яку заснував Евклід із Мегари, і **елідоеритрейська школа**, заснована Федоном із Еліади.

Проте найбільше відомим учнем Сократа став **Платон** (427-347 рр. до н.е.). Головне у його філософії – вчення про ідеї – нематеріальні вічні і незмінні сутності – прообрази предметів реального світу, що існують об'єктивно. Царство ідей існує насправді, тоді як світ речей – лише причетний або уподібнений першому. Такий напрям у філософії, що первинним вважає ідеальний первень – ідеї, дух, Бога, розум тощо, називається **ідеалізм**.

Платон розробив також ідеалістичне вчення про людину, в якому душа панує над тілом. В душі він виділяє три частини: 1) розум (божественне начало); 2) лютість; 3) жадання (найнижче начало). Відповідно до цих частин існують три чесноти: мудрість, мужність і стриманість, що об'єднуються і підпорядковуються четвертій – справедливості. Із розумності царства ідей впливає постулат про примат розуму і мудрості і знецінювання усього плотського.

У „Державі” і в „Законах” Платон створює модель ідеальної держави – тієї держави, де панівне становище належить філософам, носіям вищого розуму (аристократія). Це можна показати на такій схемі.

Отже, ідеалістична спрямованість вчення Платона набула всебічного розвитку в античній і наступній західній філософії. **Платонізм** – традиція філософствування в душі Платона – починається ще при його житті у філософській школі Платона – Академії і продовжується в так званому середньому платонізмі, неоплатонізмі, гностицизмі, герметизмі, пронизує усе Середньовіччя, епоху Відродження і доходить до нашого часу.

Проте один з учнів Платона поставив під сумнів його вихідний принцип. Цим учнем був **Арістотель**. Свою філософську діяльність Арістотель (384-322 рр. до н.е.) починає з того, що розмежовується з платонівським вченням про ідеї („*Платон мій друг, але істина дорожча*”).

У „Метафізиці” Арістотель критикує платонівське вчення про ідеї, незалежні від реальних речей. Він вимагає шукати сутність речей в них самих. Тобто, ідеї – це загальні,

суттєві властивості подібних предметів, завдяки яким вони об'єднуються в роди. Сутність будь-якої речі реалізується через взаємодію матерії і форми.

У вчення про душу Арістотель розрізняє три частини душі: вегетативну або рослинну, чуттєву або тваринну і розум, котрий має лише людина.

Арістотель пов'язує розумну душу зі спроможністю до логічного мислення і висловлення суджень. Він створив науку про закони та форми правильного мислення, назвавши її логікою. В основу логіки покладено вчення про три форми (поняття, судження та умовиводи) та про три закони мислення (закон тотожності предмета думки, неприпущення суперечності та виключеного третього).

Крім того, Арістотель розробляв етику („Нікомахова етика”). Вище благо, головна категорія арістотелевої етики, полягає в діяльності душі у відповідності з розумом. Тому для моральної діяльності вирішальною є чеснота розважливості. Всі інші чесноти утверджуються залежно від суспільного порядку, традиції, загального схвалення і мають кінцевою метою те саме благо. Однак тільки розважливість дає пізнання правильних засобів і методів, що ведуть до блага. Саме розважливість визначає моральну чесноту як середину між хибними крайнощами: мужність (середина між боягузством і лютістю), поміркованість (середина між пристрастю і байдужістю), щедрість (скупість – марнотратство).

У вченні про державу („Політика”) Арістотель аналізує існуючі форми державного устрою і шукає найкращої як можливої. Він висловлювався: „Людина – по природі істота суспільна”, а завдання держави – моральне вдосконалення громадян. Правильним вважається державний устрій, який служить загальному благу, а це буває тоді, коли вирішальне значення має середній стан і немає переваги жодним крайнощам.

У своїй „Поетиці” Арістотель формулює найважливіші поняття теорії поетичної творчості.

За життя Арістотель створив свою філософську школу, що одержала назву **Лікею** (за назвою храму Аполлона Лікейського на околиці Афін), або **школи перипатетиків**. Проте філософія Аристотеля не обмежується рамками його школи. Вона мала колосальний вплив на всю теоретичну філософію Заходу – від Середньовіччя до наших днів.

Арістотель завершує класичну античну філософію. Наступний етап її розвитку визначають як філософію епохи еллінізму.

Філософія епохи еллінізму.

Поняття „еллінізм” походить від грецького слова „Еллада” – так древні греки називали свою батьківщину. Під еллінізмом розуміють період поширення грецької культури в районі Середземномор'я. Епоха еллінізму починається з походу Олександра Македонського на Схід, який широко розсунув межі еллінської культури. Олександр Македонський був учнем Арістотеля. Вважається, що саме він пробудив у ньому бажання досягти меж Ойкумени (у розумінні греків – населеного людьми Всесвіту). Після смерті Олександра Македонського його імперія розпалася на кілька царств, культура яких становила собою *синтез грецької і місцевих східних культур*. Згодом ці царства були захоплені Римом, тому пізній еллінізм виступив *потрійним з'єднанням – грецького, римського і східного начал*. Згодом до цього синтезу *прилучається ще й християнство*.

Соціальне життя характеризувала криза рабовласницького способу виробництва, занепад держав-полісів.

У філософії відбувається замикання особи (одиночного) на себе, на передній план виходить проблема особистості. Особлива увага приділяється етичній проблематиці, а відправною точкою всіх міркувань стає визнання людського щастя найвищим благом.

Можна виділити чотири головні течії філософії епохи еллінізму: скептицизм, стоїцизм, епікуреїзм, неоплатонізм.

Вчення *скептиків*, що було засноване **Пірроном** (365-275 рр. до н.е.), не припускає можливості достовірного знання людини про саму себе і світ, відкидає не лише можливість пізнання світу, а й необхідність такого пізнання.

Мета філософії для скептиків – досягнення незворушної іронії стосовно світу. Тому що, на думку скептиків, існують лише три істини: 1) нічого не існує; 2) якщо щось існує, то воно непізнаване; 3) якщо воно й пізнаване, то невимовне.

Отже, *скептицизм* – філософські погляди, які сповідують сумнів у можливості досягнення істини, здійснення ідеалів.

Протилежну позицію займають представники *стоїцизму* – філософського напрямку, який зосереджується на етичних проблемах, проповідував незворушність, відстороненість від бід і радощів буття. Засновником був **Зенон** із Кітіона (336-264 рр. до н.е.), **Хрисипп** (281-208 рр. до н.е.), **Луцій Анней Сенека** (4р. до н.е.-65 р. н.е.), **Марк Аврелій** (121-180 рр.)

Головна ідея стоїчної етики – каузально і телеологічно передумовлена хода світових подій. „*Хто згоден, того доля веде, хто не згоден – того вона тягне*” (Сенека). Над усіма явищами у світі людини домінує доля як необхідність. У глобальному смислі доля тотожна з Богом, але у своїх індивідуальних проявах може бути злом. Зовнішня свобода людини, отже, полягає лише у співробітництві з долею. Мета людини полягає в тому, щоб жити у згоді з природою. Щастя (евдемонія) досягне, якщо людина звільняється від афектів (останні виникають тоді, коли речам надається хибна значимість). Цей стан свободи від афектів називається апатією. Ніякі зовнішні блага не мають цінностей з точки зору щасливого життя.

Фундатором *епікуреїзму* був філософ **Епікур** (341-270 рр. до н.е.). На думку Епікура, мета філософії – допомогти людині досягти стану безтурботності (атараксії), духовної насолоди і звільнитися від страху смерті. Вважаючи, що душа матеріальна і складається з особливо тонких атомів, Епікур так говорить про подолання страху смерті: „Смерть ніяк не стосується нас: коли ми є, то смерті ще немає, а коли смерть наступить, то нас уже нема”.

Насолода, на думку Епікура, це головне благо людського життя. Проте насолоду Епікур розуміє не просто як набір почуттєвих задовольень, а як відсутність страждання – тобто як заспокоєння, що є результатом досягнення самодостатності і відстороненості від життя суспільства. Тому найвища насолода і найважливіша чеснота – вміння обходитися малим, тобто задовольняти лише природні і необхідні потреби. Головним принципом мудреця є: „*Прожити непомітно*”.

Неоплатонізм є філософською течією, що завершує античну філософію: у ньому античність зустрічається з християнством. Назва „неоплатонізм” обумовлена тим, що представники цього напрямку виходили з філософії Платона, намагаючись з'єднати її з елементами аристотелівської філософії і християнського світогляду.

Засновником неоплатонізму вважається **Плотін** (204/205-270 рр.). У центрі філософії Плотіна – вчення про Єдине, що породжує існуюче, але залишається вище нього. З Єдиного утворюються Розум, Душа і Космос. Розум і Душа – прояви Єдиного у Вічності, Космос – у часі.

Це Єдине, а також Душа і Розум, що витікають безпосередньо з нього, є абсолютне добро (благо), тоді як матеріальний світ є носієм зла. Оточена злом матеріального світу, людина повинна відсторонитися від світу, сприймаючи його як гру в театрі, і звернути свій погляд до божественного Єдиного.

Саме від Плотіна бере початок вчення про еманацию як процес послідовного прояву Єдиного на всіх рівнях світу. Нижче у Всесвіті є породженням вищого, вище породжує нижче, але саме не зникає при цьому.

Смисл життя людини – у сходженні до Єдиного (очищенні від тілесного) через любов, споглядальну зосередженість, через заняття мистецтвом і філософією, а найбільше – через екстаз – безпосереднє занурення у споглядання Єдиного.

Одним із найбільш відомих представників неоплатонізму є **Прокл** (412-485 рр.). Цей мислитель ще більшою мірою, ніж Плотін, відчув на собі вплив християнства. На чолі Всесвіту, на думку Прокла, знаходиться Єдине, яке він трактує як Бога. Єдине породжує окремих богів; на наступному щаблі всесвітньої ієрархії знаходяться „просто душі” – ангели, демони і герої. Ще нижче існують „часткові душі”, до них належить і душа людини. На самому дні світової ієрархії – нежива матерія. Всесвіт у Прокла пронизаний процесами сходження вищого буття, що не зникає, і піднімання нижчого, що просвітлюється.

Підводячи підсумки даної лекції зауважимо, що

1. Найбільш істотною рисою класичної античної філософії є звернення до розуму як основного принципу людини і космосу. Межі людини – це межі її чуттєвого пізнання і чуттєвого буття; долаючи їх, людина виходить у безмежність пізнання і буття. Ця тенденція досягає свого вищого вираження у філософії Арістотеля і його послідовників.

На противагу класичній античній філософії філософія епохи еллінізму звертається до містичного споглядання та інтуїції, долаючи раціоналістичний характер попередньої філософії. Для філософів епохи еллінізму саме розум виступає межею людини; необхідно вийти за цю межу в щось надчуттєве і надрозумне.

Обидві ці тенденції – і раціоналістична, і ірраціоналістична – матимуть згодом величезний вплив на розвиток філософії Заходу, і насамперед – на середньовічну філософію, в якій містичне розуміння людини і Бога з'єднується з раціональним обґрунтуванням їхнього буття.